

Ewa Kustra¹

Aksjologiczne problemy tworzenia prawa a integracja europejska²

Streszczenie: Sformułowany w polskiej teorii prawa model racjonalnego prawodawcy ma optymalizować praktykę tworzenia prawa nie tylko w płaszczyźnie językowej, prakseologicznej, ekonomicznej, ale przede wszystkim w płaszczyźnie aksjologicznej. Uznane przez prawodawcę wartości podlegają późniejszej systematyzacji ze względu na moc prawną aktu, z którego czerpią swe obowiązywanie. Dlatego wartości konstytucyjne mają wyższą pozycję w systemie od wartości ustawowych, a te ostatnie wyższą od wartości podstawowych. Różnice te są podstawą dla konstruowania przez doktrynę prawniczą zasad stratyfikacji (lub hierarchizacji) wartości. Podstawowym problemem, który jest przedmiotem ustaleń niniejszego opracowania jest pytanie, czy członkostwo Polski w UE wpływa na zmianę stratyfikacji wartości konstytucyjnych, a jeśli tak to w jakich obszarach.

Niewątpliwie problem ten jest szczególnie istotny w kontekście ustalania konstytucyjnie gwarantowanych standardów ochrony praw jednostki. Wpływ integracji europejskiej na aksjologię konstytucyjną był bowiem już dostrzegany na szeroką skalę w związku z implementacją Decyzji Ramowej w sprawie ENA. Wówczas to, systemy konstytucyjne zostały skonfrontowane z koniecznością zmiany dotychczasowego standardu ochrony, polegającego na bezwzględnym zakazie ekstradycji własnych obywateli. Zróżnicowane orzecznictwo sądów konstytucyjnych dotyczące tej kwestii, wskazuje na odmienną stratyfikację wartości konstytucyjnych w poszczególnych państwach członkowskich.

Innym przykładem wpływu Decyzji Ramowej na konstytucyjnie chroniony standard prawa do sądu jest sprawa Melloni zawisła przed TS w wyniku wniesienia pytania prejudycjalnego przez hiszpański TK.

Analiza treści rozstrzygnięcia TS oraz jego adaptacji do hiszpańskiego systemu prawa przez TK dowodzą również, że realny wpływ na stratyfikację konstytucyjnej aksjologii państw członkowskich może wywierać Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. W opracowaniu przedstawione zostaną najnowsze orzeczenia TS dotyczące zakresu stosowania Karty w systemach krajowych (Melloni, Åkerberg, Aliyev) i ich potencjalnego znaczenia dla modyfikacji konstytucyjnych standardów ochrony praw podstawowych.

1 Dr hab. Ewa Kustra, prof. KPSW – Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy.

2 Artykuł powstał na bazie referatu wygłoszonego na IV Międzynarodowej Konferencji Interdyscyplinarnej z cyklu „Jeden świat-wiele kultur”, 6–7 listopada 2014 r. Bydgoszcz.

Słowa kluczowe: tworzenie prawa, integracja europejska, aksjologia.

The axiology of law-making process and the european integration

Summary: Polish legal theory has formulated a model of “rational legislator”. Its aim is to optimize the practice of law-not only on the linguistic, praxeological, economic niveau, but above all on the axiological one. The axiological system received by the legislator is a subject of a subsequent systematization due to the power of act, from which derive its validity. Therefore, constitutional values have a higher position in the system of the statute law, and the latter is higher than the value of the executive acts such as regulations. For academia these differences are the basis of a construction of principles of stratification (or hierarchy) of values. The main issue that will be analyzed in this paper is whether the Polish membership in the EU effects changes in the stratification of constitutional values, and if so, that in which areas. Undoubtedly, this problem is particularly important in the context of setting standards of protection of constitutionally guaranteed fundamental rights. The impact of European integration on the axiology constitutional because has been widely analyzed in context of the implementation of the EAW Framework Decision. At that time, constitutional systems of many EU Member States were confronted with the necessity of changing the existing standard of protection, according to which the extradition of their own citizens was absolutely forbidden. The differentiated case law of European constitutional courts on this issue, denotes variety of of constitutional values’ stratification in EU Member States. Another example of the impact of the EAW Framework Decision on the constitutional standard of right fair trial judgment is case Melloni ruled by the CJ after reference of a preliminary question by the Spanish Constitutional Tribunal.

The analysis of CJ judgment and its adaptation into the Spanish legal system by the Constitutional Tribunal proves that the Charter of Fundamental Rights of the European Union may have a significant impact on the stratification of the constitutional values in national legal systems of Member States. Therefore, this paper presents the latest rulings of the CJ concerning the scope of application of the Charter in national legal systems (Melloni, Åkerberg, Aliyev) and their potential relevance to modify the constitutional standards of fundamental rights protection.

Key words: creation of law, european integration, axiology.

Integracja europejska wywarła i dalej będzie wywierać wpływ na polski system prawa w każdym jego segmencie, poczynając od tworzenia prawa, poprzez jego stosowanie, a także wykładnię i rozumienie. Ten wszechogarniający wpływ jest przedmiotem zainteresowania doktryny,³ ale stosunkowo mało jest

3 Polska literatura dotycząca wpływu prawa wspólnotowego (unijnego) na polski system prawa obejmuje tysiące pozycji, które chronologicznie dotyczą okresu od rozpoczęcia przez Unię Europejską negocjacji akcesyjnych z Polską przez podpisanie Traktatu amsterdamskiego 2.10.1997 r. do chwili obecnej. Ta ogromna literatura należy do różnych gałęzi i dziedzin prawa, poczynając od ogólnej refleksji z zakresu filozofii i teorii prawa, prawa europejskiego, konstytucyjnego, administracyjnego, karnego, bankowego, podatkowego, celnego, spółek, konkurencji, usług finansowych, standaryzacji (przepisy i normy techniczne). Tematyka dominująca w tych opracowaniach zmieniła się wraz z rozwojem integracji, a także jej dynamiki. Zob. np. C. Mik, *Polska w Unii Europejskiej*, Toruń 1997; tenże, *Implementacja prawa integracji europejskiej w krajowych porządkach prawnych*, Toruń 1998; tenże, *Konstytucja RP z 1997 r. a członkostwo Polski w Unii Europejskiej*,

opracowań poświęconych „zderzeniu” aksjologicznego wzorca tworzenia prawa jakim jest paradygmat prawodawcy racjonalnego, przyjęty w polskiej jurysprudencej z praktyką prawodawczą UE. W doktrynie, w okresie przystępowania Polski do Wspólnot Europejskich (UE), podkreślano, że prawodawstwo wspólnotowe (unijne) odwołując się do różnorodności kulturowej państw członkowskich i wielości systemów prawnych, które są „podukładami” prawa wspólnotowego, zakłada racjonalność komunikacyjną⁴ i odwołuje się do uczciwego dyskursu prawnego. To „europejskie” spojrzenie na procesy tworzenia prawa spowodowało narastającą krytykę koncepcji prawodawcy racjonalnego, obecną w polskiej doktrynie prawniczej⁵. Krytyka ta odwołuje się przede wszystkim do „krytyki instrumentalnego rozumu” i „technologicznej wizji prawa” oraz koncepcji prawa jako „rozkazu”⁶. postuluje się pluralizm różnych modeli racjonalności, a więc stopniowe odchodzenie, a co najmniej modyfikację modelu racjonalnego prawodawcy⁷. Trzeba wspomnieć, że model ten od 1992 r. stał się założeniem obowiązujących w Polsce Zasad techniki prawodawczej, a więc obowiązującego prawa⁸.

Nie chcę negować tej potrzeby, bo sama od ponad dwudziestu lat ją dostrzegam i postuluje, ale chcę wskazać, że wbrew deklaracjom sformułowanym

Toruń 1999; L. Leszczyński (red.), *Zmiany społeczne a zmiany w prawie. Aksjologia, konstytucja i integracja europejska*, Lublin 1999; S. Wronkowska (red.), *Polska kultura prawna a prawo integracji europejskiej*, Kraków 2005; E. Łętowska, „Multicentryczność” współczesnego systemu prawa i jej konsekwencje, „Państwo i Prawo” 2005, z. 4, s. 3 i n. oraz polemiki W. Lang, *Wokół problemu multicentryczności systemu prawa*, „Państwo i Prawo” 2005, z. 7, s. 95 i n.; A. Kustra, *Wokół problemu multicentryczności systemu prawa*, „Państwo i Prawo” 2006, z. 6, s. 85 i n.; też: *Przepisy i normy integracyjne*, Toruń 2009; J. Kranz (red.), *Suwerenność i ponadnarodowość a integracja europejska*, Warszawa 2006; J. Barcz, *Unia Europejska na rozstajach. Traktat z Lizbony*, Warszawa 2010, tenże, *Traktat z Lizbony. Wybrane aspekty prawne działań implementacyjnych*, Warszawa 2012; S. Dudzik, N. Półtorak (red.), *Prawo Unii Europejskiej a prawo konstytucyjne państw członkowskich*, Warszawa 2013; J. Barcz, J. Kranz, *Powierzenie kompetencji na rzecz Unii Europejskiej a Traktat o Europejskim mechanizmie stabilności i Traktat o unii fiskalnej. Uwagi w świetle orzecznictwa FTK i wyroku TSUE w sprawie C -370/12*, „Przegląd Sejmowy” 2013, z. 4; M. Zirk-Sadowski, *Tożsamość konstytucyjna a prawo europejskie*, „Analizy Natolińskie” 2012, z. 1, s. 25 i n.

4 Za najbardziej dojrzałe interpretacje komunikacyjnej racjonalności w prawie uznaje się teorię prawa jako instytucji J. Habermasa i teorię prawa autopoietycznego G. Teubnera. Zob. J. Habermas, *Teoria działania komunikacyjnego. Racjonalność działania a racjonalność społeczna*, Warszawa 1999, s. 61 i n.; tenże, *Działanie komunikacyjne i detranscendencja rozumu*, Warszawa 2004, s. 38 i n.; G. Teubner, *Rechts als autopoietisches System*, Frankfurt a/Main 1989, s. 52 i n.; L. Morawski, *Główne problemy współczesnej filozofii prawa*, Warszawa 2003, s.60 i n.

5 J. Wróblewski, *Teoria racjonalnego tworzenia prawa*, Wrocław 1985; S. Wronkowska, *Problemy racjonalnego tworzenia prawa*, Poznań 1982; E. Kustra, *Racjonalny ustawodawca. Model teoretyczno-prawny*, Toruń 1982.

6 L. Morawski, *Prawo jako technika społeczna – problemy aksjologiczne. Colloquia Communia*, z. 1-6, 1988-1989; tenże, *Główne problemy...*, dz. cyt.

7 Zob. E. Kustra, *Polityczne problemy tworzenia prawa*, Toruń 1994.

8 Zasady techniki prawodawczej stanowią załącznik do rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z 20.06.2006 (Dz.U. Nr 100, poz. 908). Zob. S. Wronkowska, M. Zieliński, *Problemy i zasady redagowania tekstów prawnych*, Warszawa 1995.

w doktrynie procesy integracyjne, od momentu akcesji oparte są na aksjologicznym wzorcu racjonalności instrumentalnej. Technologiczna wizja prawa jest w prawie unijnym (wspólnotowym) nie tylko obecna w procesach tworzenia prawa, ale jest chronioną i realizowaną wartością. Mamy więc do czynienia ze swoistym „dysonansem aksjologicznym”, szczególnie w zakresie prawa stanowionego przez organy UE (Wspólnot), czyli prawa wtórnego. W skład wspólnotowego (unijnego) prawa pochodnego wchodzi rozporządzenia, dyrektywy, decyzje, a więc akty wiążące oraz akty nie mające charakteru wiążącego, do których należą akty nazwane i do nich zalicza się zalecenia i opinie, jak też akty nienazwane, czyli różnego rodzaju komunikaty interpretacyjne, wytyczne, obwieszczenia, np. wydawane przez Komisje w sferze prawa konkurencji⁹.

Rozporządzenia są samoistnym źródłem prawa każdego państwa członkowskiego. Zgodnie z art. 249 akapit 2 TWE rozporządzenia nie tylko wiążą w całości, lecz także są bezpośrednio stosowalne na poziomie krajowym. Z orzecznictwa TS wynika, że rozporządzenia stają się elementem krajowego systemu prawnego z chwilą ich ogłoszenia w odpowiedniej wersji językowej w Dz. U. UE w serii L i wejścia ich w życie. Z zasady nie podlegają powieleniu, ani wykonaniu, czy uzupełnieniu przez prawodawcę krajowego, chyba że same stanowią inaczej. W praktyce prawodawczej rozporządzenia wymagają jednak często legislacyjnych działań władz krajowych, zarówno wykonawczych, jak i uzupełniających¹⁰.

Dyrektywy, zgodnie z art. 249 akapit 3 TWE, wiążą co do rezultatu każde państwo członkowskie, do którego są skierowane, pozostawiając władzom krajowym wybór formy i metod osiągnięcia celu. Dyrektywy wymagają wykonania w prawie krajowym. Transpozycja dyrektyw do prawa krajowego, jak wynika z orzecznictwa TS, ma polegać na ustanowieniu przepisów, które będą spełniały standardy wyznaczone dyrektywą, chyba że ona sama pozwala na ich wybór lub rozwinięcie. Transpozycja powinna być dokonana w ustalonym terminie (liczonym od daty wejścia w życie) w sposób zapewniający rezultatowi dyrektywy (ogółowi standardów w niej wyznaczonych) niekwestionowaną i powszechną moc wiążącą w prawie krajowym. Do struktury dyrektyw należą klauzule wzajemnego powiązania, a zatem przepisy znajdujące się pod koniec dyrektywy, które określają obowiązek transpozycyjny w przypadku konkretnej dyrektywy (od 1990 r.). Najczęściej wymagają one wydania przepisów ustawowych, wykonawczych, administracyjnych implementujących dyrektywę. Ponadto zobowiązują władze państw członkowskich do przesłania Komisji tekstu aktu transpozycyjnego, a także poinformowania podmiotów krajowych o transpozycji, poprzez

9 S. Biernat, *Źródła prawa Unii Europejskiej*, [w:] J. Barcz (red.), *Prawo Unii Europejskiej*, Warszawa 2004; C. Mik, *Europejskie prawo...* dz. cyt., s. 479 i n.

10 Tamże.

wskazanie tego faktu w akcie krajowym lub przy okazji oficjalnej publikacji¹¹.

Decyzje, głównie tzw. decyzje ogólne, wykazują w pewnym stopniu cechy bliskie rozporządzeniom, mimo że, jak je definiuje art. 249 akapit 4 TWE są one aktami administracyjnymi. Wiążą one jednak w całości i nadają się do bezpośredniego stosowania w państwach członkowskich¹².

Trzeba wskazać, że w polskim procesie europeizacji prawa, od samego początku, a więc od momentu akcesji, zabrakło dyskursu prawnego. Problem ten szczególnie mocno ujawnił się w procesach implementacji prawa wspólnotowego (unijnego), w momencie akcesji, co doprowadziło do wzmocnienia tendencji instrumentalizacji prawa. Doszło do nakładającej się instrumentalizacji obecnej w prawie wspólnotowym i implementowanej do polskiego systemu prawa. Nastąpiła dezintegracja polskiego systemu prawa, jako rezultat wąsko rozumianej harmonizacji prawa, polegającej na implementowaniu prawa wtórnego. Skutki tej „prostej implementacji” wymuszonej „rozkazowym” charakterem prawa wspólnotowego (unijnego) doprowadziły do inflacji prawa, braku jego stabilności, a także braku jasności. W ostatnim okresie coraz bardziej jest dostrzegalne zjawisko rozchwiania aksjologicznego polskiego systemu prawa. Następstwo to jest efektem zarówno multicytryczności systemu prawa, jak też braku spójności między zasadami prawa w rozumieniu R. Dworkina i zwykłymi normami prawnymi¹³. W następstwie aksjologiczna spójność polskiego systemu prawa, nazywana przez R. Dworkina zwartością artykulacyjną prawa, staje się zagrożona. Wykonywanie dyrektyw prawa wspólnotowego prowadzi nierzadko do obniżenia konstytucyjnych standardów ochrony praw obywatelskich, a przykładem jest europejski nakaz aresztowania¹⁴.

Kolejny problem mający istotne znaczenie dla aksjologicznej spójności związany jest z tym, że normy prawa unijnego (wspólnotowego) są wyrażane w kilkunastu językach i każdy z tych języków jest autentyczny. Nie da się więc zharmonizować poszczególnych tekstów tak, by w każdym z języków uzyskać ten sam desygnat znaczeniowy używanych tam terminów. Prawo wspólnotowe jednak ma być jednolicie rozumiane i stosowane w całej Unii. Stąd akceptowanym i przyjmowanym rozwiązaniem jest odejście od znaczenia krajowego i nadawanie terminom znaczenia autonomicznego, właściwego dla prawa unijnego (wspólnotowego). Rozwiązanie takie promuje nie tylko prawodawca unijny,

11 Tamże.

12 Tamże.

13 R. Dworkin, *The Model of Rules 35 University of Chicago Law Review 14*, [w:] I. Feinberg, H. Gross (red.), *Philosophy of Law*, Wadsworth, Belmont, California 1980, s. 155 i n.; tenże, *A Matter of Principle*, Oxford 1986; tenże, *Biorąc prawa poważnie*, tłum. T. Kowalski, Warszawa 1998, s. 227 i n.

14 Na temat zasad zob. M. Kordela, *Zasady prawa. Studium teoretycznoprawne*, Poznań 2012; M. Dybowski, *R. Dworkina koncepcja zasad prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2011, s. 99-115.

ale także ETS, który odwołując się do zasady pierwszeństwa i bezpośredniego skutku, nakazuje odejście od znaczenia krajowego¹⁵. W ten sposób powstaje, odrębna od krajowej, wspólnotowa „unijna” terminologia prawa. Terminy takie nazywa się faux amis - złymi przyjaciółmi, a ich przykładem jest termin sąd, upadłość, sprzedaż¹⁶.

Dezintegracja polskiego systemu prawa jako skutek „prostej implementacji” spowodowała, że w ostatnich latach coraz większą uwagę poświęca się problematyce legitymizacji decyzji prawodawczych organów Unii Europejskiej¹⁷. Dominujący jest pogląd, że prawo jest legitymizowane nie tylko ze względu na treść i wartości, które chroni, ale także na sposób zorganizowania procesu i dyskursu prawodawczego¹⁸. Od sprawiedliwej procedury wymaga się: po pierwsze, by debata odbywała się w formie argumentacyjnej, była publicznie kontrolowana i aby była wolna od przymusu; po drugie, by ograniczała do minimum ryzyko prawodawcy związane z nieosiągnięciem założonych celów (skuteczność finistyczna), a także minimalizowała zagrożenia związane z nieprawidłowym ukształtowaniem relacji między kosztami i korzyściami projektowanej regulacji (efektywność prawa); po trzecia, by procedura harmonijnie kojarzyła demokratyzm z fachowością¹⁹.

Trzeba postawić pytanie, w jakim stopniu powyższe wymogi spełniają procedury charakteryzujące tworzenie prawa wtórnego UE. Okazuje się, że konsensualny model tworzenia prawa napotyka na swej drodze wiele przeszkód. Do najpoważniejszych zalicza się zarzut o niedemokratyczny, czy też niedostatecznie demokratyczny charakter prawodawczych procesów decyzyjnych, a ściślej ich aspektu instytucjonalno-strukturalnego, obejmującego tryb podejmowania decyzji

15 Zob. W. Czaplński, P. Hofmański, M. Płachta, R. Wieruszewski, *Z orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego. Dyskusja w związku z wyrokiem dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania z 27 kwietnia 2005 P1/05*, „Państwo i Prawo” 2005, z. 9, s. 107 i n.; E. Gierach, *Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 27 kwietnia 2005 (sgn. Akt P1/05)*, „Przegląd Sejmowy” 2005, z. 5, s. 182 i n.

16 Szerzej na ten temat S. Biernat, *Zasada pierwszeństwa prawa unijnego po Traktacie z Lizbony*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2011, z. 25, s. 114 i n.

17 Zob. W. Jedlecka, *Legitymizacja prawa Unii Europejskiej. Legitymizacja demokratyczna czy cywilizacyjna?*, Łódź 2014.

18 Jest to koncepcja sprawiedliwości proceduralnej. Szerzej na ten temat por. J. Rawls, *Teoria sprawiedliwości*, tłum. M. Panufnik, J. Pasek, A. Romaniuk, Warszawa 1994; M. Borucka-Arcytowa, *Koncepcja sprawiedliwości proceduralnej i jej rola w okresie przemian systemu prawnego – analiza teoretyczna i funkcjonalna*, [w:] K. Pałeczki (red.), *Dynamika wartości w prawie*, Kraków 1997; tejsze, *Sprawiedliwość proceduralna a orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego i jego rola w okresie przemian systemu prawa*, [w:] *Konstytucja i gwarancje jej przestrzegania*. Księga pamiątkowa ku czci prof. Janiny Zakrzewskiej, Warszawa 1996; T. Chauvin, *Sprawiedliwość proceduralna: Źródło wartości procesu ustawodawczego w demokratycznym państwie prawnym*, praca doktorska pod kierunkiem naukowym P. Winczorka, Warszawa 2001, dostępna w: Biblioteka WPiA UW; tenże, *Prawa stają się prawem: Demokratyczne procedury w służbie wartości*, [w:] M. Wyrzykowski (red.), *Prawa stają się prawem. Status jednostki a tendencje rozwojowe prawa*, Warszawa 2005.

19 W. Jedlecka, *Legitymizacja...*, dz. cyt., s. 108.

politycznych inspirujących stanowienie prawa unijnego i nieprzejrzystość procesów stanowienia. Na określenie tych negatywnych zjawisk używa się terminu „deficyt demokratyczny”. Termin ten oznacza stan wynikły z przekazania kompetencji państw narodowych na rzecz organów unijnych (wspólnotowych), któremu nie towarzyszy zapewnienie wystarczających warunków do zaistnienia społecznej (demokratycznej) kontroli. W klasycznym ujęciu deficyt demokracji oznacza stanowienie prawa o swoistych cechach ponadnarodowych w warunkach ograniczonej kontroli społecznej²⁰. Funkcjonowanie struktur ponadnarodowych pozbawiło lub poważnie ograniczyło wykonywanie przez parlamenty narodowe władzy ustawodawczej na rzecz rządów działających w ramach UE.

Nieuchronną konsekwencją tworzenia ponadnarodowego prawa jest stopniowa erozja prawodawczych kompetencji organów państw narodowych i stanowienie swoistego, biurokratycznego ponadnarodowego prawodawstwa²¹. Wynika to z logiki integracyjnej, która jest oparta na systemie autoryzacji społecznej, alternatywnej wobec legitymizacji demokratycznej. Legitymizacja tworzonego przez organy unijne prawa, oparta jest na legitymizacji technokratycznej dla której wartością jest technologiczna idea prawa. Ta idea prawa autoryzuje polityki publiczne realizowane przez organy unijne, ich cele polityczne oraz organizacyjne, preferowane przez nie metody regulacji²². Następstwem są dwa równoległe procesy zachodzące w Europie.

Po pierwsze, systematycznie wzrasta znaczenie Unii, zarówno w sferze instytucjonalnej, jak i kompetencyjnej, a dokonuje się to poprzez rozwój i ekspansję prawa europejskiego.

Rozwojowi prawa unijnego nie towarzyszy porównywalny rozwój społecznej kontroli nad władzami publicznymi w Unii Europejskiej.

Po drugie, nawet państwa członkowskie, który mają wysoki poziom legitymizacji demokratycznej tworzonego prawa (a zalicza się do nich państwa założycielskie) systematycznie przekazują suwerenne kompetencje prawodawcze na poziom unijny, Ustawodawcy krajowi są coraz bardziej ograniczani przez prawo unijne i decyzje władz unijnych. W ten sposób tracą kontrolę nad wieloma procesami społecznymi oraz gospodarczymi. Prowadzi to do powstania dysonansu legitymizacyjnego między rosnącymi uprawnieniami prawodawczymi organów unijnych a malejącymi uprawnieniami legislatur krajowych.

20 Szerzej na ten temat T. Biernat, *Deficyt demokracji w strukturach Unii Europejskiej*, [w:] T. Biernat, A. Siwik, *Demokracja, teoria, idee, instytucje*, Toruń 2001, s. 32 i n.; T. G. Gross, *Demokratyczna czy technokratyczna legitymizacja Unii Europejskiej. Nowa Europa*, „Przegląd Natoliński” 2008, nr 1, s. 307 i n.; tenże, *Deficyt demokratyczny w Unii Europejskiej i metody jego przezwyciężania*, [w:] U. Kurczewska (red.), *Deficyt demokracji w Unii Europejskiej a europejskie grupy interesów*, Warszawa 2008, s. 77 i n.; Z. Czachór, *Deficyt demokratyczny Unii Europejskiej*, [w:] M. Szczepaniak (red.), *Świat i Polska na progu XXI wieku. Profesorowi Czesławowi Mojsiewiczowi w 70-tą rocznicę urodzin*, Toruń 1994.

21 W. Jedlecka, *Legitymizacja...*, s. 112.

22 Tamże, s. 114.

„Aksjologiczny wzorzec” tworzenia prawa unijnego oparty na technologicznej idei prawa ma ogromną siłę rażenia. Nie jest to problem tylko doktrynalny, ale istotny problem praktyki polityczno-prawnej państw członkowskich oraz Unii jako podmiotu odpowiedzialnego społecznie i politycznie, za cele które wyznacza oraz środki ich realizacji.

Bibliografia

- Barcz J., *Unia Europejska na rozstajach. Traktat z Lizbony*, Warszawa 2010.
- Barcz J., *Traktat z Lizbony. Wybrane aspekty prawne działań implementacyjnych*, Warszawa 2012.
- Barcz J., Kranz J., *Powierzenie kompetencji na rzecz Unii Europejskiej a Traktat o Europejskim mechanizmie stabilności i Traktat o unii fiskalnej. Uwagi w świetle orzecznictwa FTK i wyroku TSUE w sprawie C-370/12*, „Przegląd Sejmowy” 2013, z. 4.
- Biernat S., *Zasada pierwszeństwa prawa unijnego po Traktacie z Lizbony*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2011, z. 25.
- Biernat S., *Źródła prawa Unii Europejskiej*, [w:] Barcz J. (red.), *Prawo Unii Europejskiej*, Warszawa 2004.
- Biernat T., *Deficyt demokracji w strukturach Unii Europejskiej*, [w:] Biernat T., Siwik A., *Demokracja, teoria, idee, instytucje*, Toruń 2001.
- Borucka-Arctowa M., *Koncepcja sprawiedliwości proceduralnej i jej rola w okresie przemian systemu prawnego – analiza teoretyczna i funkcjonalna*, [w:] Pałeczki K. (red.), *Dynamika wartości w prawie*, Kraków 1997.
- Borucka-Arctowa M., *Sprawiedliwość proceduralna a orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego i jego rola w okresie przemian systemu prawa*, [w:] *Konstytucja i gwarancje jej przestrzegania. Księga pamiątkowa ku czci prof. Janiny Zakrzewskiej*, Warszawa 1996.
- Chauvin R., *Prawa stają się prawem: Demokratyczne procedury w służbie wartości*, [w:] Wyrzykowski M. (red.), *Prawa stają się prawem. Status jednostki a tendencje rozwojowe prawa*, Warszawa 2005.
- Chauvin T., *Sprawiedliwość proceduralna: Źródło wartości procesu ustawodawczego w demokratycznym państwie prawnym*, praca doktorska pod kierunkiem naukowym P. Winczorka, Warszawa 2001, dostępna w: Biblioteka WPiA UW.
- Czachór Z., *Deficyt demokratyczny Unii Europejskiej*, [w:] Szczepaniak M. (red.), *Świat i Polska na progu XXI wieku. Profesorowi Czesławowi Mojsiewiczowi w 70-tą rocznicę urodzin*, Toruń 1994.
- Czapliński W., Hofmański P., Płachta M., Wieruszewski R., *Z orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego. Dyskusja w związku z wyrokiem doty-*

- czącym europejskiego nakazu aresztowania z 27 kwietnia 2005 P1/05, „Państwo i Prawo” 2005, z. 9.
- Dudzik S., Półtorak N. (red), *Prawo Unii Europejskiej a prawo konstytucyjne państw członkowskich*, Warszawa 2013.
 - Dworkin R., *A Matter of Principle*, Oxford 1986.
 - Dworkin R., *Biorąc prawa poważnie*, tłum. T. Kowalski, Warszawa 1998.
 - Dworkin R., *The Model of Rules 35 University of Chicago Law Review 14*, [w:] Feinberg I., Gross H. (red.), *Philosophy of Law*, Wadsworth, Belmont, California 1980.
 - Dybowski M., *R. Dworkina koncepcja zasad prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2011.
 - Gierach E., *Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 27 kwietnia 2005 (sgn. Akt P1/05)*, „Przegląd Sejmowy” 2005, z. 5.
 - Gross T. G., *Deficyt demokratyczny w Unii Europejskiej i metody jego przewyżczenia*, [w:] Kurczewska U. (red.), *Deficyt demokracji w Unii Europejskiej a europejskie grupy interesów*, Warszawa 2008.
 - Gross T. G., *Demokratyczna czy technokratyczna legitymizacja Unii Europejskiej. Nowa Europa*, „Przegląd Natoliński” 2008, nr 1.
 - Habermas J., *Działanie komunikacyjne i detranscendencja rozumu*, Warszawa 2004.
 - Habermas J., *Teoria działania komunikacyjnego. Racjonalność działania a racjonalność społeczna*, Warszawa 1999.
 - Jedlecka W., *Legitymizacja prawa Unii Europejskiej. Legitymizacja demokratyczna czy cywilizacyjna?*, Łódź 2014.
 - Kordela M., *Zasady prawa. Studium teoretycznoprawne*, Poznań 2012.
 - Kranz J. (red.), *Suwerenność i ponadnarodowość a integracja europejska*, Warszawa 2006.
 - Kustra A., *Przepisy i normy integracyjne*, Toruń 2009.
 - Kustra A., *Wokół problemu multicentryczności systemu prawa*, „Państwo i Prawo” 2006, z. 6.
 - Kustra E., *Polityczne problemy tworzenia prawa*, Toruń 1994.
 - Kustra E., *Racjonalny ustawodawca. Model teoretyczno-prawny*, Toruń 1982.
 - Lang W., *Wokół problemu multicentryczności systemu prawa*, „Państwo i Prawo” 2005, z. 7.
 - Leszczyński L. (red.), *Zmiany społeczne a zmiany w prawie. Aksjologia, konstytucja i integracja europejska*, Lublin 1999.
 - Łętowska E., „*Multicentryczność*” współczesnego systemu prawa i jej konsekwencje, „Państwo i Prawo” 2005, z. 4.
 - Mik C., *Implementacja prawa integracji europejskiej w krajowych porządkach prawnych*, Toruń 1998.
 - Mik C., *Konstytucja RP z 1997 r. a członkostwo Polski w Unii Europejskiej*, Toruń 1999.

- Mik C., *Polska w Unii Europejskiej*, Toruń 1997.
- Morawski L., *Główne problemy współczesnej filozofii prawa*, Warszawa 2003.
- Morawski L., *Prawo jako technika społeczna – problemy aksjologiczne. Colloquia Communia*, z. 1-6, 1988-1989.
- Rawls J., *Teoria sprawiedliwości*, tłum. M. Panufnik, J. Pasek, A. Romaniuk, Warszawa 1994.
- Teubner G., *Rechts als autopoietisches System*, Frankfurt a/Main 1989.
- Wronkowska S. (red.), *Polska kultura prawna a prawo integracji europejskiej*, Kraków 2005.
- Wronkowska S., *Problemy racjonalnego tworzenia prawa*, Poznań 1982.
- Wronkowska S., Zieliński M., *Problemy i zasady redagowania tekstów prawnych*, Warszawa 1995.
- Wróblewski J., *Teoria racjonalnego tworzenia prawa*, Wrocław 1985.
- Zirk-Sadowski M., *Tożsamość konstytucyjna a prawo europejskie*, „Analizy Natolińskie” 2012, z. 1.